

УДК 911.3

КУНДЕЛЬСЬКА Т.В.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Визначити цінність певної території для потреб рекреації та туризму допомагає вивчення рекреаційно-туристичних ресурсів – сукупності природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних та духовних сил людини, її працездатності, які, за сучасної і перспективної структури рекреаційних та туристичних потреб, використовуються для прямого і опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристичних і курортно-лікувальних послуг [1]. Сучасний туризм неможливий без врахування особливостей розміщення цих ресурсів і їх якостей.

Туристичне природокористування, як діяльність, яка охоплює використання вищезазначених природних та створених людиною ресурсів ми визначаємо, як галузь теорії та практики, пов'язану з пошуком оптимальних видів використання рекреаційно-туристичних ресурсів з туристичною метою. Специфіка туристичного природокористування полягає в тому, що воно розмиває межі стійких понять природокористування, як такого, стосовно інших галузей національної економіки [2].

На відміну від туристичного, рекреаційне природокористування – це комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного та культурного світоглядів. Термін “рекреація” походить від латинського *recreatio* (відновлення) – тобто охоплює всі види оздоровлення та відпочинку, в тому числі санаторно-курортне лікування. Понятійний апарат терміну “рекреаційно-туристичне природокористування” є сукупністю, як економічних показників галузі національної економіки, так і природних чинників навколишнього середовища, що мають відновлювальну дію на організм людини, а також можуть бути ресурсом для інших галузей економіки країни.

Різноманітні питання рекреаційно-туристичного природокористування (характеристики природних умов за компонентами довкілля, аналіз кліматичних, гідрологічних, ландшафтних, геологічних, лісових та інших ресурсів та умов їх використання для потреб рекреації та туризму) висвітлені в роботах В.П.Чижової та В.Б.Нефьодової [3], В.С.Преображенського та Л.І.Мухіної [4], Л.А.Багрової та П.Д.Підгородецького [5].

Якщо задатись питанням, які передумови сприяють виникненню та розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, то їх можна перерахувати декілька, зокрема такі, як природні ресурси певної території, територіальне розташування об'єкта, екологічна ситуація на певній території, історична та культурна спадщина, якою володіє регіон, ступінь естетичної привабливості об'єкта, рівень обслуговування та транспортної доступності до об'єкта рекреаційно-туристичного господарства, нові “модні” тенденції відпочинку (наприклад, екстремальні види туризму), бюджет вільного часу рекреантів, їх рівень матеріального достатку, рекламна інформація щодо певного виду

відпочинку, цінова політика на туристичні послуги, їхня доступність та багато інших передумов.

Всі вищенаведені умови можна розподілити на дві структури – умови формування (створення попиту) та умови функціонування рекреаційно-туристичного природокористування (пропозиція на ринку послуг, які може запропонувати споживачу ця галузь) (рис.1). При створенні даної структури ми виходили з того, що співвідношення між попитом та пропозицією носить характер діалектичної взаємодії, в якій, за визначенням американського економіста Пола А.Самуельсона “попит визначає пропозицію”, і навпаки, попит стикається з відповідною пропозицією [6].

Згідно вищезазначеної діалектичної взаємодії між попитом та пропозицією, умови, які сприяють формуванню на певній території рекреаційно-туристичної діяльності належать і до умов, які сприяють функціонуванню цієї галузі – тобто вони взаємозалежні.

Безумовно, що на формування попиту на рекреаційно-туристичні послуги впливає кількість та якість рекреаційно-туристичних ресурсів, до них ми віднесли природні (територіальне розташування, кліматичні умови, біологічні, водні ресурси регіону, геологічні пам'ятки, що можуть бути об'єктом для певного виду туристичної діяльності, а також такий важливий чинник, як погодні умови певної території, що можуть мати вплив на сезонність відпочинку) та ресурси створені людиною – історико-культурні, заповідні об'єкти та фауністичні осередки (зоопарки, дельфінарії, серпентарії, океанарії), загальна інфраструктура – до них можуть належати засоби зв'язку, транспортні мережі, виробництва харчової продукції та таке інше, а також рекреаційна і туристична інфраструктура – наявність туристичних та відпочинкових баз, кемпінгів, санаторіїв, курортних центрів.

Суспільні та соціальні потреби відпочиваючих, ми поділили на соціально-економічні та соціально-культурні потреби, так як економічний достаток споживача не завжди визначає культурні потреби – пізнавальну, пошукову, естетичну, і навпаки, високі культурні потреби не завжди можуть бути задоволені, через низьку платоспроможність, високі ціни на послуги, тощо.

Рівень науково-технічного прогресу та ускладнення виробництва, а внаслідок і ускладнення технологічних процесів та вимог до результатів праці є одним з основних чинників, що стимулюють формування рекреаційно-туристичної діяльності.

У наведеній структурі ми врахували той факт, що різні демографічні групи (різної статі, віку, сімейного положення) мають різний вплив на формування попиту рекреаційно-туристичній галузі.

На формування суспільних потреб у відпочинку великий вплив мають модні тенденції та престижність відпочинку, тобто для окремих соціальних груп важливо усвідомлювати, що кошти, які вони витратили на свій відпочинок підвищують їхній статус у суспільстві, так як престижність відпочинку визначається ціною та модою на нього. Безумовно, що рівень доходів, співвідношення вільного та робочого часу, ціна на послуги – це одні з найвагоміших чинників, що сприяють задоволенню суспільних потреб у відпочинку, і внаслідок цього сприяють формуванню певного виду рекреаційно-туристичної діяльності.

Окремими факторами, які впливають на умови формування рекреаційно-туристичної діяльності, ми виділили екологічні умови регіону, такі як

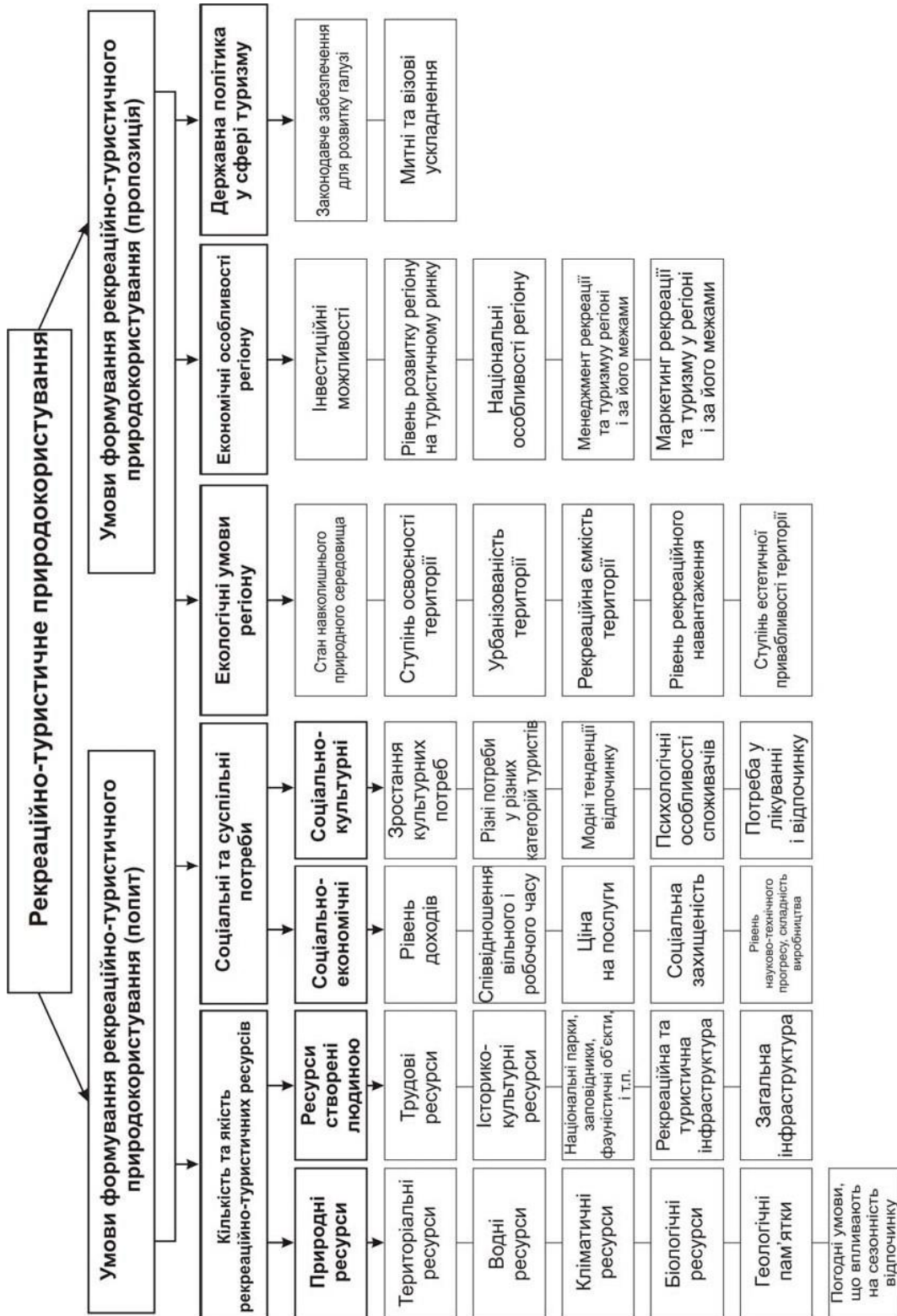

Рис. 1. Соціально-економічна та екологічна сутність рекреаційно-туристичного природокористування

урбанізованість та стан навколишнього природного середовища. На жаль, рівень свідомого ставлення до свого здоров'я в нашому суспільстві досить низький, а тому відновлення своїх фізичних та психічних сил здійснюється пасивно, найкращою формою відпочинку обирається спокій у домашніх умовах. До екологічних умов регіону також належать рекреаційна ємкість території, ступінь її освоєності та ступінь рекреаційного навантаження, яке може витримати дана територія. Естетична привабливість території для відпочинку, яка дозволяє зняти, в першу чергу, зорове та психічне напруження завдяки спогляданню прекрасних пейзажів, водоспадів, лісових екосистем, гірських масивів тощо визначає зокрема і естетичну якість довкілля, а цей показник є важливим екологічним фактором.

Економічні особливості регіону, як фактори, що стимулюють розвиток рекреації та туризму представлені інвестиційною привабливістю, національними особливостями регіону (традиційні промисли, національна кухня, звичаї та традиції місцевого населення) та такими важливими особливостями, як менеджмент та маркетинг рекреаційних та туристичних послуг, що здійснює адміністрація регіону або окремі підприємці, що пропонують такий вид відпочинку.

Зазначимо, що на нашу думку, врахування лише вищезазначених передумов до розвитку рекреаційно-туристичного природокористування та головних і додаткових потреб рекреантів є недостатнім. Основним чинником, який визначає розвиток рекреаційно-туристичної діяльності регіону, є державна політика та законодавче забезпечення в цій галузі.

Вся багатогранність функціональних можливостей рекреаційно-туристичного природокористування, в науковій літературі, зводиться до трьох основних – медико-біологічної, соціально-економічної та соціально-культурної функцій. Основні положення такої характеристики наведені у працях С.А.Генсірука [7], М.С.Мироненка та І.Т.Твердохлебова [8]. Безумовно, що кожна з функцій відповідає певній формі і виду діяльності, але чіткої межі між ними не існує, так як потреби суспільства у відпочинку можуть бути пов'язані між собою, тобто одна обумовлює іншу.

На нашу думку функціональні можливості рекреаційно-туристичного природокористування набагато ширші, ніж наведені вище. Рекреаційно-туристичне природокористування, крім зазначених, має політичну функцію і сприяє зміцненню пацифістичних настроїв, охорона навколишнього природного середовища та пам'яток культурної спадщини є безумовним аспектом діяльності галузі, саме ця функція дозволяє збільшити можливості до реалізації різних проектів у туристичній сфері, крім того соціально-культурна функція зосереджена не лише на пізнавальному аспекті, але має наукові, виховні та комунікаційні можливості. Отже, ми виділяємо такі функції рекреаційно-туристичного природокористування: політичну, економічну, відновлювальну, охоронну, наукову та культурно-виховну, які тісно пов'язані між собою (рис 2).

Політична функція може бути здійснена, в основному, за рахунок міжнародного туризму. Рекреаційно-туристична галузь сприяє налагодженню дружніх стосунків та мирних умов у країні відвідування, так як цей факт є однією з обов'язкових умов діяльності галузі.

Крім того, рекреаційно-туристична діяльність не може здійснюватись і при відчуженні народів, тому налагодження туристичних зв'язків з різними країнами – це ознака потепління стосунків у світі. Таким чином рекреація та

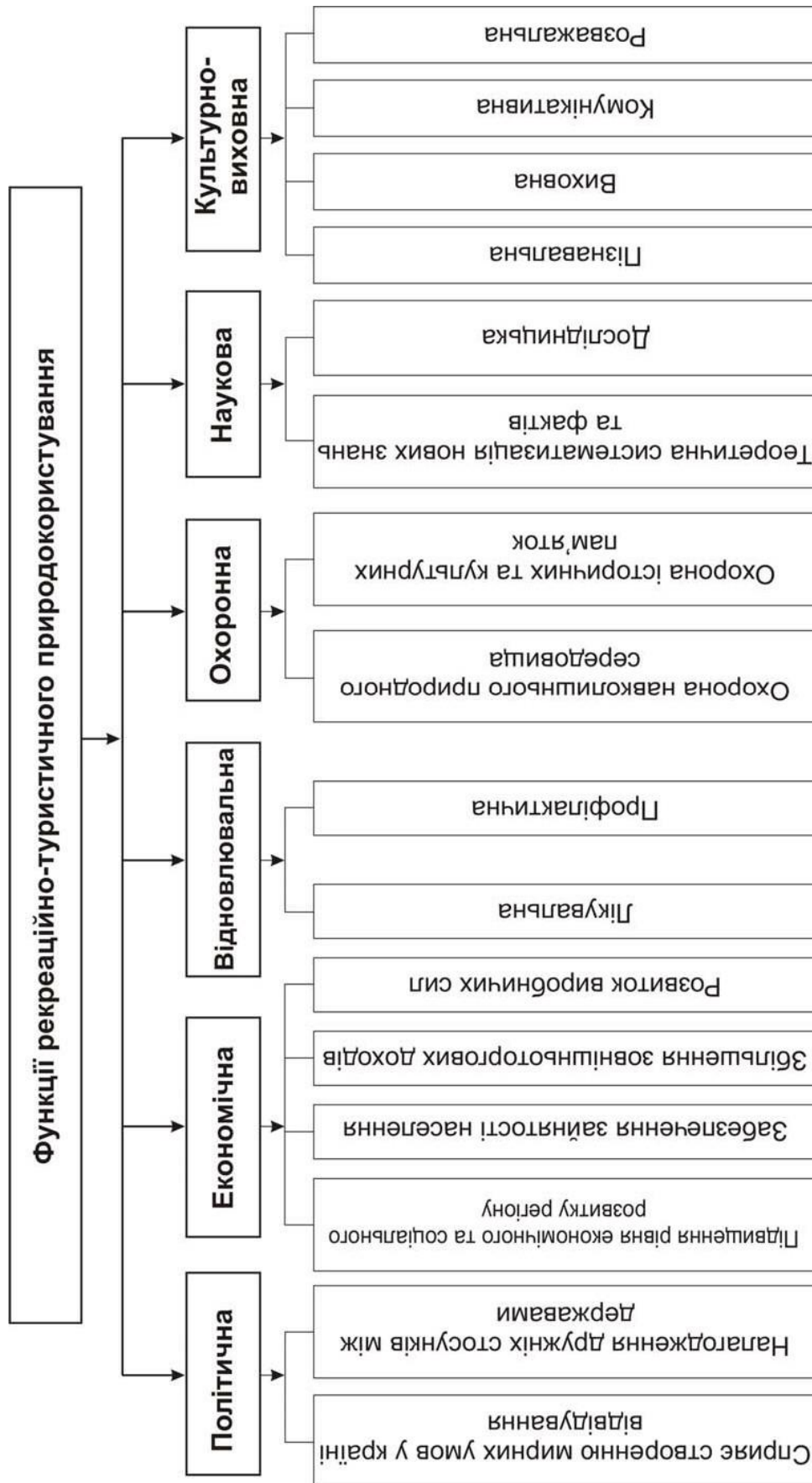

Рис. 2. Функції рекреаційно-туристичного природокористування

туризм сприяють мирному співіснуванню націй і самі залежать від цієї умови, а також здатні інтегрувати людство, долати тенденції сепаратизму, розколу, ворожнечі.

Економічна функція рекреаційно-туристичного природокористування пов'язана зі специфікою задоволення рекреаційних потреб та вирішення взаємопов'язаних з рекреацією та туризмом деяких регіональних господарських проблем. До них, як правило, належать підвищення рівня економічного та соціального розвитку регіону і розвитку рекреаційного чи туристичного підприємництва зокрема, збільшення продуктивності праці, розширення дохідної частини зовнішньоторгового балансу, розвиток виробничих сил, забезпечення зайнятості населення.

В Україні туристично-рекреаційне господарство перебуває на етапі становлення, але в країнах Західної Європи ця галузь є важливим сектором економіки за даними Європейської агенції з охорони навколишнього середовища [9], у Європейському союзі цей сектор економіки займає 30% від загальної зовнішньої торгівлі послугами, 6% зайнятих працівників працюють саме в цій галузі, крім того він становить 7% ВВП.

Відновлювальна функція рекреаційно-туристичного природокористування поділяється на підфункції лікування вже існуючих захворювань та оздоровлення організму людини (профілактична підфункція).

Для лікування захворювань здебільшого використовують природні ресурси курортних місцевостей, це такі види терапії, як бальнео-, клімато-, пелюдо-, таласотерапія. Призначення рекреанту бальнеологічного, озокерито- та пелюдолікування сприяє загальному зміцненню організму та лікуванню захворювань органів травлення, серцево-судинної системи, ендокринної, сечостатевої системи або відновленню після операційних втручань. Клімато- та таласотерапію призначають для лікування легневих, нервових захворювань, хвороб опорно-рухового апарату та для профілактики вірусних інфекційних захворювань, так званих ГРЗ (гострі респіраторні захворювання).

Необхідність відновлення сил організму, перш за все визначається тим, що з плином часу в організмі майже здорової людини накопичується синдром хронічної втоми. Немає потреби зупинятись на тому, що в сучасних стресогенних економічних умовах та при соціальному дисбалансі умов життя такий синдром лише посилюється. За даними різних досліджень, в США нараховують від 3 до 10 мільйонів осіб, які страждають від синдрому хронічної втоми, а Всесвітня організація охорони здоров'я характеризує його як окреме захворювання нервової системи.

Для попередження накопичення втоми та пов'язаних з нею фізіологічних змін в організмі людини праця повинна змінюватись відпочинком та навпаки. Тобто можна сказати, що роль відпочинку подвійна – з однієї сторони відпочинок знімає втому, з другої попереджує її виникнення. Найкраще така роль здійснюється за допомогою активного відпочинку у природному середовищі лісу, гір або поблизу водних об'єктів.

Враховуючи важливість цієї функції можна сформулювати основні пріоритети до здійснення рекреаційно-туристичного природокористування:

1. Багатогранний та найширший розвиток активних видів рекреаційно-туристичної діяльності, що, перш за все, пов'язані з м'язевою активністю;
2. Впровадження різноманітних видів рекреаційно-туристичної

діяльності, як першочергової умови для ефективності заходів по релаксації рекреантів;

3. Врахування специфічних особливостей різних груп населення, що потребують лікування, оздоровлення організму, профілактики захворювань, відновлення фізичних та психічних сил організму, релаксації.

Охоронна функція рекреаційно-туристичного природокористування перш за все полягає у захисті навколишнього природного середовища, збереженні біологічного різноманіття та стійкому використанні природних ресурсів, а також у збереженні та охороні культурних та історичних пам'яток державного чи світового значення.

Використовуючи у своїй діяльності об'єкти природи, історії і культури, галузь не тільки не шкодить їм, але й сприяє підтриманню у належному стані, а в деяких випадках і відновленню, крім того без цих об'єктів немає оглядовості одного з найважливіших чинників туристично-екскурсійного обслуговування.

Так, туристичний сектор може відновлювати та охороняти природні багатства певної території – парки, заказники, культурні та природні заповідники, через забезпечення фінансування, створення природоохоронної інфраструктури та покращення управління природоохоронною діяльністю.

Безперечно, що рекреаційно-туристичне природокористування має негативний вплив на навколишнє природне середовище, зрештою як і будь-яка інша форма антропогенної діяльності. Але, надаючи перевагу саме цій формі природокористування, ми обмежуємо вплив інших галузей національної економіки, які могли бути розташовані на цій території, таким чином сприяючи захисту довкілля від впливів більш інтенсивної дії.

Так як розвитку рекреаційно-туристичного природокористування відводиться важливе місце у національній економіці, то деякі аспекти охоронної функції, наведені у державних та регіональних нормативних документах, зокрема "Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002-2010 роки" [10] передбачає "здійснення комплексу заходів щодо... ефективного використання наявних рекреаційних ресурсів, збереження історико-культурної спадщини", а одними з основних завдань Програми є "- провадження туристичної діяльності з урахуванням необхідності забезпечення ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища; збереження та відновлення історико-архітектурних пам'яток духовної культури народу".

Наукова функція дуже тісно пов'язана з культурно-виховною та охоронною функціями. Без належних знань та наукового обґрунтування про можливості використання рекреаційно-туристичних ресурсів надзвичайно важко провадити туристичну чи рекреаційну діяльність.

Наукову функцію складають дослідницька та функція теоретичної систематизації нових знань і фактів. Дослідницька підфункція є пріоритетною для впровадження та розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, адже не дослідивши всі ймовірні "за" та "проти" впровадження туристичних проектів не можна гарантувати їх прибутковість, використання визначеної кількості людських та рекреаційно-туристичних ресурсів, збереження екологічної рівноваги території та культурних чи історичних пам'яток.

Такий процес можна спростити через провадження освітнього туризму, що може забезпечувати наукова функція. Країна збагачується новими знаннями, які були отримані в інших країнах і потім пристосовує до місцевих умов, адаптує

закордонні науково обґрунтовані технології.

Культурно-виховна функція рекреаційно-туристичного природокористування полягає в задоволенні культурних потреб людини, у пізнанні історичного минулого, навколишнього світу, природи і формуванні, на основі цих знань, морально-етичних особистісних цінностей.

Поєднання відпочинку з пізнанням життя, історії, культури, звичаїв народів України або інших країні дозволяє виконати саме пізнавальна підфункція рекреаційно-туристичного природокористування. Ми розглядаємо її і як можливість для самовираження особистості (конкурси, походи, експедиції, спортивні змагання по орієнтуванню тощо), творчу та організаційну діяльність людини.

Виховна підфункція допомагає розширити й сформувати естетичні смаки підростаючого покоління, ставлення до суспільства та навколишнього природного середовища. Не можна заперечувати той факт, що екологічного виховання потребують не тільки діти, але й дорослі. В сучасних виробничих та соціальних умовах людина віддалена від природи, і, як правило, не усвідомлює масштабність свого впливу на компоненти навколишнього середовища. З цієї причини процес пізнання довкілля, внаслідок якого формується виховна підфункція стає надзвичайно важливим.

Розважальна підфункція передбачає надання рекреанту можливості розважитись, познайомитись з місцевістю, відвідати мистецькі заходи (концерти, театри) та заходи для проведення дозвілля (шоу, дискотеки, фестивалі і т.п.), відвідати спортивні змагання, в якості глядача.

В свою чергу комунікативна підфункція передбачає розширення та зміцнення каналів комунікацій між різними соціумами. Дослідження свідчать, що стародавні цивілізації виникали, як правило, на перехресті торгових шляхів і потужних культурних потоків, найбільш життєвою і багатою була культура того народу або регіону світу, які у своєму розвитку спирались не лише на власне культурне надбання, а й на спадщину і досягнення культур інших народів.

Важливо зауважити про те, що навіть якщо рекреаційно-туристичне природокористування стане пріоритетною сферою розвитку Карпатського регіону зі своєю програмою дій, пріоритетним місцем в органах державного управління, що забезпечать зовнішнє та внутрішнє інвестування до цієї галузі, стимулюватимуть підприємницьку діяльність у цій сфері та забезпечать взаємодію туристичної галузі та інших галузей, які допоможуть у її розвитку (наприклад агропромисловий та транспортний сектори), то орієнтація політики держави лише на прибутковість цієї галузі має певну небезпеку – особливо це стосується навколишнього природного середовища, яке по суті і є основним ресурсом для задоволення рекреаційних чи туристичних послуг. Лише рівновага у соціально-економічних та екологічних пріоритетах галузі дозволить успішно провадити державну політику, щодо розвитку туризму та рекреаційного господарства.

Висновки:

1. Рекреаційно-туристичне природокористування, ми визначаємо. як діяльність, що пов'язує економічні показники галузі національної економіки (туризм) та природні чинники навколишнього природного середовища, що мають відновлювальну дію на організм людини (рекреація), враховуючи той факт, що природні ресурси є найважливішим аспектом до подальшого функціонування

галузі.

2. Чинники, що сприяють виникненню та розвитку діяльності можна поділити на умови формування (попит) та умови функціонування (пропозиція) рекреаційно-туристичного природокористування, співвідношення між яким носить характер діалектичної взаємодії “попит визначає пропозицію”, і навпаки.

3. Так як умови формування та функціонування взаємодоповнюють один одного, то їхні підструктури: кількість та якість рекреаційно-туристичних ресурсів, соціальні та суспільні потреби, екологічні умови регіону, економічні особливості регіону, державна політика у сфері туризму (та їхні складові) визначають соціальну, економічну та екологічну сутність рекреаційно-туристичного природокористування.

4. Функції рекреаційно-туристичного природокористування містять великий спектр можливостей, ми виділили такі: політична, економічна, відновлювальна, охоронна, наукова та культурно-виховна. Всі ці функції тісно пов’язані між собою і мають свої функціональні підвиди.

5. Лише рівновага у соціально-економічних та екологічних пріоритетах галузі дозволить успішно провадити державну політику, щодо розвитку рекреаційно-туристичного природокористування.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ Київський університет, 2001. – 395 с. 2. Федорченко В.К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник: Навчальний посібник. – К.: Дніпро, 2000. –160 с. 3. Нефедова В.Б., Смирнова Е.Д., Чиждова В.П., Швидченко Л.Г. Рекреационное использование территорий и охрана лесов. – М., 1980. 4. Преображенский В.С., Мухина Л.И., Казанская Н.С. Методические указания по характеристике природных условий рекреационного района // Географические проблемы организации туризма и отдыха. – 1975. – Вып. 1. 5. Багрова Л.А., Подгородецкий П.Д. Тымчинский В.И. Природно-рекреационные ресурсы Украины и пути их рационального использования. // IV съезд геогр. о-ва УССР: Тез. докл. – К., 1980. 6. Самуэльсон П. Экономика (пер. с англ.). – М.:Прогрес, 1992. – Т.2. 7. Генсирук С.А. и др.. Рекреационное использование лесов / С.А.Генсирук, М.С.Нижник, Р.Р.Возняк . – К.: Урожай, 1987. – 23-24 с. 8. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 207 с. 9. ЕЕА, 2001. Environmental signals 2001. Environmental assessments report No8. European Environment Agency, Copenhagen. 10. Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002-2010 роки, затверджена рішенням обласної ради народних депутатів від 22.11.2002 №85-4/2002 р.

The topical questions of the present ways of the identification of social, economic and ecological meanings of recreational and touristic use of nature are given in the article. The conditions of the formation, the functioning of the activity and functional capacity of recreational and touristic nature use are also given.